

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ**

ПОСПЄЛОВА Тетяна Вадимівна

УДК 351:316.3/4

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМ РОЗВИТКОМ
В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

25.00.02 – механізми державного управління

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук
з державного управління

КИЇВ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національній академії державного управління при Президентові України.

Науковий консультант – доктор наук з державного управління, професор **ТЕРТИЧКА Валерій Володимирович**, Національна академія державного управління при Президентові України, професор кафедри державної політики та управління політичними процесами.

Офіційні опоненти: доктор наук з державного управління, професор **ХАЛЕЦЬКА Аліна Анатоліївна**, Донецький державний університет управління, завідувач кафедри загального та адміністративного менеджменту;

доктор наук з державного управління, професор **ІВАШОВА Людмила Миколаївна**, Академія митної служби України, завідувач кафедри державної служби та митної справи України;

доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник **РИНГАЧ Наталія Олександрівна**, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи Національної академії наук України, головний науковий співробітник відділу демографічного прогнозування та моделювання.

Захист відбудеться *20 червня 2013 року о 12 годині* на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.810.02 в Національній академії державного управління при Президентові України за адресою: 03057, м. Київ-57, вул. Ежена Потье, 20, к. 212.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії державного управління при Президентові України (03057, м. Київ-57, вул. Ежена Потье, 20).

Автореферат розісланий *20 травня 2013 року*.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Н.І.Демедишина

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Соціальну спрямованість національної економіки закріплено в Конституції України, де людину проголошено найвищою цінністю. У 2000 р. на Саміті Тисячоліття в Нью-Йорку Україна підписала Декларацію і взяла на себе зобов'язання досягти Цілей Тисячоліття до 2015 р. Першочерговими завданнями національного розвитку визнано забезпечення збереження людського потенціалу в Україні та створення безпечного середовища для його подальшого розвитку. Міністерством економіки України разом із Проектом програми розвитку ООН “Цілі розвитку тисячоліття – Україна” у 2010 р. здійснено перегляд національних цілей і підготовлено оновлену систему завдань та індикаторів з огляду на специфіку національного розвитку в посткризовий період і виклики сучасного глобального розвитку. З метою забезпечення необхідних передумов для виконання зобов'язань розроблена Програма економічних реформ на 2010–2014 рр. “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”, одним із головних пріоритетів якої є підвищення стандартів життя за рахунок реформування медичної сфери, системи пенсійного страхування, освіти, соціальної підтримки населення. Успішність реалізації окреслених цілей значною мірою залежить від забезпечення виконання рішень, створення системи комплексного впровадження визначених заходів та управління змінами. Це потребує цілеспрямованої розробки й удосконалення механізмів державного управління суспільним розвитком.

Ситуація ускладнюється тим, що Україна за останні десятиліття пережила повне соціальне, економічне та політичне переродження, як і багато інших пострадянських країн. Колишнє егалітарне суспільство змінилося суспільством, якому притаманний дуже високий ступінь нерівності як економічної, так і соціальної, політичної, культурної. Серед науковців немає єдиного підходу щодо того, з якого і в який тип трансформується українське суспільство. Наявні соціально-економічні тенденції викликають необхідність глибокого аналізу й осмислення особливостей трансформаційних процесів українського суспільства, пошуку нових підходів, методів, засобів розв'язання накопичених проблем, розробки ефективних механізмів вирішення суспільних протиріч.

Аналіз літературних джерел дає змогу дійти висновку, що питання розвитку теорії та методології державного управління як наукової галузі, оцінки ефективності державної соціально-економічної політики розглядаються у працях: В.Авер'янова, О.Амосова, В.Бабаєва, В.Бакуменка, М.Білинської, Н.Гончарук, А.Дегтяра, В.Дзюндзюка, О.Долгалевої, О.Іваницької, Л.Івашової, Д.Карамишева, В.Князева, М.Корецького, В.Корженка, О.Крюкова, Ю.Куца, Н.Латиніна, Н.Липовської, В.Малиновського, Н.Мартиненко, С.Майбороди, В.Мамонової, О.Мордвінова, П.Надолішнього, Н.Нижник, Г.Одінцової, Т.Пахомової, О.Поважного, О.Пономаренко, Я.Радиша, А.Радченко, В.Ребкала, І.Розпутенка, Ю.Сурміна, В.Тертички, В.Голубь, В.Трощинського, В.Троня, Ю.Шарова, А.Халецької, О.Черниш та ін.

Соціально-економічним питанням людського розвитку приділяється увага як у доповідях та звітах міжнародних організацій (Програма розвитку ООН, Організація економічного співробітництва та розвитку, Світовий банк), так і в роботах окремих вітчизняних фахівців (М.Ажажа, В.Антонюк, Д.Богиня, І.Бондар, Н.Верхоглядова, Н.Власенко, О.Власюк, С.Вовканич, В.Геєць, Н.Голікова, О.Грішнова, І.Джаїн, І.Дунаєв, С.Задорожна, Т.Заяць, М.Кизим, М.Кім, О.Кендюхов, А.Колот, І.Кочума, І.Куценко, Е.Лібанова, Л.Михайлова, О.Новікова, В.Онікієнко, Й.Радецький, Н.Рингач, Л.Семів, В.Семиноженко, О.Стефанишин, Н.Томчук, А.Чухно, К.Якуба та ін.). Завдяки їх науковим розробкам можна стверджувати, що сьогодні наука державного управління має чимало здобутків, зокрема щодо виявлення особливостей державного управління в умовах переходу до постіндустріального інформаційного суспільства, формування соціально орієнтованої ринкової економіки та розбудови соціальної держави й ефективної системи соціального захисту населення.

Серед сучасних українських учених суттєвий внесок у дослідження соціально-ціннісного підґрунтя державного управління зробили: В.Андрущенко, В.Бакуменко, В.Бурега, Т.Бутирська, М.Пірен, В.Козаков, В.Кремень, В.Лозовий, В.Саламатов, С.Сьомін, Л.Сохань, В.Цветков та ін.

Дослідженням особливостей трансформаційних процесів українського суспільства та їх впливу на державне управління займалися Е.Афонін, О.Бандурка, О.Донченко, О.Крюков, М.Лашкіна, А.Мартинов, М.Пірен.

Водночас у зарубіжній і вітчизняній літературі досі відсутнє усталене трактування державного управління людським розвитком; нечітко визначено систему заходів, що вживаються державою з метою забезпечення сталого людського розвитку; не надано всебічної характеристики держави, орієнтованої на людський розвиток, інструментарію державного управління щодо її розбудови виходячи не з формальних, а з практичних засад. Потреби теорії та практики вдосконалення державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства також зумовлюють актуальність ґрунтовного наукового дослідження фундаментальних основ та механізмів його трансформації в умовах структурних зрушень.

Таким чином, актуальною проблемою є розробка комплексного механізму державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства, що визначило мету й завдання дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до тематики комплексного наукового проекту “Державне управління та місцеве самоврядування” (ДР № 0199U002827) у межах науково-дослідних робіт, що проводились кафедрою державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президенті України (далі – Національна академія), зокрема за темою “Вдосконалення державно-управлінських відносин в умовах трансформації українського суспільства” (ДР № 0110U002466), в якій автором проаналізовано особливості

трансформаційних процесів українського суспільства в контексті проблем та перспектив державного управління людським розвитком.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є теоретико-методологічне обґрунтування концепції комплексного механізму державного управління людським розвитком, що поєднує створення умов для людського розвитку та забезпечує конструктивний регулюючий вплив органів державної влади на процеси формування ціннісно-мотиваційного підґрунтя людського розвитку в умовах трансформації українського суспільства.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі *завдання*:

- узагальнити теоретичні засади сутності державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства;
- дослідити значення людського розвитку, підходи до його оцінки в забезпеченні сталого розвитку суспільства;
- виявити чинники, що впливають на державне управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства;
- визначити вихідні методологічні передумови формування концепції комплексного механізму державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства;
- встановити методологічний підхід до визначення змісту трансформаційних процесів українського суспільства та врахування їх особливостей у державному управлінні людським розвитком;
- розглянути необхідність удосконалення нормативно-правового забезпечення людського розвитку в Україні;
- оцінити сучасний стан людського розвитку в Україні, його регіональні особливості;
- обґрунтувати концептуальні засади комплексного механізму державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства;
- розглянути можливість використання державної ідеології для формування ціннісно-мотиваційного підґрунтя людського розвитку;
- удосконалити практичні підходи до використання комунікативного механізму взаємодії органів державної влади і громадськості для розв’язання проблем людського розвитку;
- здійснити вдосконалення методичних підходів до формування програмно-цільового механізму державного управління людським розвитком.

Об’єкт дослідження – державне управління людським розвитком.

Предмет дослідження – механізми державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань у процесі дисертаційного дослідження було використано комплекс взаємопов’язаних наукових методів, а саме:

- логіко-історичний метод, за допомогою якого було досліджено значення людського розвитку в еволюції суспільства;
- структурно-функціональний метод, використання якого дало змогу дослідити причинно-наслідкові зв’язки соціально-історичного процесу

формування людського потенціалу, еволюцію наукових підходів до визначення його сутності та механізмів формування;

– загальнонаукові методи діалектики, що дали можливість розкрити динаміку людського розвитку в Україні, забезпечити зв'язок науки з практикою, визначити соціокультурні та соціально-економічні передумови людського розвитку;

– методи аналізу та синтезу, на основі яких було здійснено дослідження сучасних механізмів державного управління людським розвитком в Україні, зокрема нормативно-правового забезпечення людського розвитку, соціокультурних і соціально-економічних умов розвитку та реалізації людського потенціалу, його регіональних особливостей;

– методологічні засади системно-синергетичного підходу були використані в процесі аналізу механізмів формування ціннісно-мотиваційного підґрунтя та самоорганізаційних атрактивних структур людського розвитку. Це дало змогу прослідкувати, як змінюється співвідношення між організацією й самоорганізацією в соціальному просторі, завдяки чому методологія наукового пізнання людського розвитку поєднується з методологією практичного управління ними з боку держави та соціальних інститутів;

– метод структурно-логічного моделювання, який дав можливість визначити напрями вдосконалення механізмів державного управління людським розвитком.

На основі запропонованого автором нового методологічного підходу, який одночасно поєднує досягнення інституційної теорії, системно-синергетичного підходу та соціокультурного виміру, розроблено концепцію формування комплексного механізму державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства. Його ефективність залежить від характеру функціонування державного управління людським розвитком, що встановлює порядок і умови синхронної діяльності органів державної влади й соціальних інститутів з метою формування ціннісно-мотиваційного підґрунтя та створення соціально-економічних умов для людського розвитку.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації здійснено теоретичне обґрунтування концепції комплексного механізму державного управління людським розвитком, визначено шляхи забезпечення органами влади конструктивного регулюючого впливу на процеси формування ціннісно-мотиваційного підґрунтя людського розвитку в умовах трансформації українського суспільства.

Наукову новизну дисертаційної роботи визначають такі основні теоретико-методологічні результати:

уперше:

– сформульовано й обґрунтовано наукові положення, згідно з якими людський розвиток визначається рівнем домінуючих у суспільстві ціннісно-мотиваційних настанов та залежить від двох груп чинників: суспільних, що характеризують умови, які створюються державою для розвитку, збереження й використання людського потенціалу, та особистісних, що характеризують

ціннісно-мотиваційне підґрунтя людського розвитку, тобто вмотивованість людини використовувати власний потенціал на користь суспільства, які покладено в основу концепції формування комплексного механізму державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства;

– запропоновано новий методологічний підхід, який одночасно поєднує досягнення інституційної теорії, системно-синергетичного підходу, що базуються на аналізі інституційної системи людського розвитку як відкритої, нелінійної та самоорганізованої, яка складається з трьох елементів: формальних правил, неформальних правил, самоорганізаційних атрактивних структур. Це дало змогу прослідкувати, як змінюється співвідношення між організацією й самоорганізацією в соціальному просторі, завдяки чому методологія наукового пізнання людського розвитку поєднується з методологією практичного управління ним із боку держави та соціальних інститутів;

– визначено й обґрунтовано, що ключовими елементами державного управління людським розвитком є людський потенціал, самоактуалізація особистості, соціальний характер і державна політика, де державне управління – це владний механізм упровадження цілеспрямованого свідомого впливу на формування умов, передумов, підстав для розвитку людського потенціалу та його реалізації шляхом самоактуалізації особистості, а під державною політикою людського розвитку розуміється курс дій (або утримання від дій) системи органів державної влади для формування плідного типу соціального характеру як домінуючого в українському суспільстві та умов для розвитку людського потенціалу і його реалізації шляхом самоактуалізації особистості;

удосконалено:

– теоретичні підходи до значення людського розвитку в забезпеченні сталого розвитку суспільства шляхом додавання до традиційних показників, за якими визначається рівень людського розвитку (розширення людського вибору, рівень добробуту), оцінки ціннісно-мотиваційних настанов, що домінують у суспільстві, та обґрунтування, що сталий розвиток суспільства можливий лише за умови домінування цінностей самоактуалізації особистості і повного розвитку її потенціалу на благо суспільства;

– підхід до нормативно-правового забезпечення людського розвитку в Україні, сутність якого полягає в прийнятті єдиних кодифікованих нормативно-правових актів, які б охоплювали всі матеріальні та процесуальні норми за основними напрямками людського розвитку, зокрема оновлений Кодекс законів про працю, Основи підприємницької діяльності в Україні, Кодекс законів із соціального захисту, Кодекс законів про охорону здоров'я, Кодекс законів про освіту;

– змістове наповнення методики оцінки стану людського розвитку в Україні, його регіональних особливостей показниками, які характеризують ціннісно-мотиваційне підґрунтя людського розвитку, самоорганізаційні процеси в суспільстві, тип соціального характеру та які отримують за допомогою соціологічних спостережень;

– функціональний підхід до державного управління людським розвитком шляхом виокремлення ідеологічної функції як ключової в процесі реформування державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства з метою вдосконалення соціально-психологічного механізму державного управління людським розвитком;

набули подальшого розвитку:

– методологічні засади виявлення особливостей трансформаційних процесів українського суспільства, що полягають у комплексному дослідженні: формальних, неформальних правил; самоорганізаційних атрактивних структур; оцінці умов і ціннісно-мотиваційного підґрунтя людського розвитку, що дає змогу визначити напрями вдосконалення державного управління людським розвитком;

– погляди на зміст комплексного механізму державного управління людським розвитком, що в умовах трансформації українського суспільства складається із соціально-психологічного, організаційно-правового, програмно-цільового, фінансово-економічного та комунікативного механізмів;

– практичні аспекти до використання комунікативного механізму взаємодії органів державної влади і громадськості шляхом визначення мети, завдань, послідовності, особливостей розробки та реалізації комунікативного механізму для розв’язання проблем людського розвитку;

– методичні складові до формування програмно-цільового механізму державного управління регіональним людським розвитком шляхом кластеризації регіонів України за специфічними потребами та проблемами людського розвитку й розробки індивідуально орієнтованих програм людського розвитку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані широким загалом фахівців і науковців, які в галузі науки державного управління розв’язують комплексну проблему вдосконалення державного управління людським розвитком в Україні. Окремі положення дисертаційної роботи використано:

– Комітетом з питань свободи слова та інформації Верховної Ради України – пропозиції щодо вдосконалення комунікативного механізму взаємодії органів державної влади і громадськості під час опрацювання низки законопроектів, а саме: “Про захист суспільної моралі” у процесі внесення змін до законодавчих актів у зв’язку з прийняттям законів України “Про інформацію” (у новій редакції) та “Про доступ до публічної інформації” (довідка про впровадження від 7 червня 2012 року № 04-33/14-227);

– Донецькою обласною державною адміністрацією під час підготовки проекту Угоди щодо регіонального розвитку Донецької області між Кабінетом Міністрів України та Донецькою обласною радою на 2012–2015 роки, схваленої рішенням Донецької обласної ради від 26 травня 2011 року № 6/1, зокрема в частині запропонованих методик прогнозно-аналітичної оцінки стану регіонального людського розвитку на основі кластерного підходу та ідентифікації стратегічних складових концепції державного управління

регіональним людським розвитком при розподілі трансфертів (довідка про впровадження від 24 жовтня 2011 року № 340-13/2);

– Донецьким обласним центром зайнятості в процесі розробки навчальних програм та планів професійного навчання безробітних, зокрема модель формування мотиваційної сфери особистості, що покладена в основу розробленого курсу “Самоактуологія”, та методика розробки й використання індивідуальної стратегії реалізації потенціалу як її механізм (довідка про впровадження від 3 листопада 2011 року № 04/4047);

– Державним вищим навчальним закладом “Університет менеджменту освіти”, Інститутом післядипломної освіти інженерно-педагогічних працівників у процесі розробки науково-методичного забезпечення підготовки магістрів зі спеціальності 8.18010018 – “Адміністративний менеджмент”, зокрема під час викладання дисциплін “Теоретичні засади державного управління” та “Концептуальні засади самоменеджменту” (довідка від 11 листопада 2011 року № 01-12/147) з урахуванням теоретичних, методичних та практичних положень і висновків автора щодо обґрунтування пропозицій з удосконалення державного управління людським розвитком.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною науковою працею і містить одержані автором особисто нові результати в галузі науки державного управління, що в сукупності розв’язують важливу наукову проблему вдосконалення державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства. У працях, опублікованих у співавторстві, особистий внесок полягає в такому: проаналізовано стан соціального середовища в Україні як фактору впливу та результату людського розвитку, виявлено проблеми й обґрунтовано пріоритетні напрями державної політики [12]; визначено основні проблеми і обґрунтовано пріоритетні напрями державної політики щодо стану та охорони здоров’я населення в Україні [13]; проаналізовано стан і тенденції регіонального людського розвитку в Україні [17]; досліджено національну систему освіти в Україні в контексті людського розвитку [25].

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження доповідалися та одержали схвальні відгуки на міжнародному семінарі “Етнічність і влада” (Сімферополь, 2008); на міжнародних науково-практичних конференціях: “Маркетинг XXI століття: інтеграція науки і бізнесу” (Донецьк, 2006); “Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості” (Донецьк, 2007); “Теорія і практика економіки та підприємництва” (Сімферополь, 2008); “Розвиток продуктивних сил України: від В.І.Вернадського до сьогодення” (Київ, 2009); “Молодь в умовах нової соціальної перспективи” (Житомир, 2009); “Соціально-гуманітарні проблеми менеджменту” (Донецьк, 2009); “Демократичне врядування: наука, освіта, практика” (Київ, 2009); “Україна в умовах глобальної конкуренції: стратегія випереджаючого розвитку” (Донецьк, 2010); “Дистанційна (електронна) освіта як необхідна умова людського розвитку в Україні” (Київ, 2011); “Інновації в державному управлінні: системна інтеграція освіти, науки, практики” (Київ, 2011); “Упровадження інноваційних підходів і технологій менеджменту до

практики публічного управління” (Дніпропетровськ, 2011); “Проблеми ефективної реалізації антикорупційної політики в органах виконавчої влади та в органах місцевого самоврядування” (Донецьк, 2011); “Формування державної комунікативної політики як засіб протидії корупції” (Донецьк, 2011); “Формування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності” (Донецьк, 2012); “Регіональний розвиток – основа розбудови української держави” (Донецьк, 2012); “Теорія та практика управління економічним розвитком” (Київ, 2012); на щорічних конференціях професорсько-викладацького складу за підсумками науково-дослідної роботи Національної академії (Київ, 2008–2011).

Публікації. Основні положення та наукові результати дисертаційної роботи викладено в 40 наукових публікаціях, із них одна одноосібна монографія і 22 статті у наукових фахових виданнях з державного управління (4 з них у співавторстві), 2 статті в інших наукових фахових виданнях (одна із них у співавторстві), 16 матеріалів і тез конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота повним обсягом 397 сторінок складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 340 найменувань. Обсяг основного тексту становить 335 сторінок. Робота містить 17 таблиць, 24 рисунки та 15 додатків на 57 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено стан наукової розробленості проблеми, показано зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами Національної академії, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, сформульовано наукову новизну отриманих результатів та їх значення, наведено відомості щодо апробації результатів дослідження.

Наукове значення роботи полягає в тому, що одержані результати й висновки дисертаційного дослідження створюють передумови для обґрунтування теоретичних і методологічних засад, практичних рекомендацій щодо вдосконалення державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства.

У **першому розділі** – *“Теоретичні засади державного управління людським розвитком”* – визначено значення людського розвитку в забезпеченні сталого розвитку суспільства, досліджено генезу теорії та практики державного управління людським розвитком, обґрунтовано теоретичні засади сутності державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства.

Вивчення наукових підходів до закономірностей та причин трансформаційних процесів у суспільстві дало підстави висунути таку гіпотезу: першопричиною трансформаційних процесів у суспільстві є людський розвиток, що відображається передусім у зміні домінуючих цінностей у суспільстві. У практиці державного управління людський розвиток

розглядається, з одного боку, як процес розширення людського вибору на довге і здорове життя, здобуття освіти та ін., з другого – як досягнутий рівень добробуту людей. Зазначено, що вибір серед безмежного кола варіантів, що протягом розвитку людства розширюється, викликав сьогодні низку глобальних проблем як екологічного, так і психологічного характеру, тобто без якісних змін у ціннісно-мотиваційній системі людини розширення можливостей вибору супроводжується значними проблемами. Доведено, що досягнутий рівень добробуту також не може слугувати надійним показником людського розвитку, оскільки, по-перше, свідчить лише про наявність необхідних умов для розвитку, що є важливою, але не достатньою умовою; а, по-друге, згідно з “теорією скарг” А.Маслоу задоволення матеріальних потреб має відносний і тимчасовий характер та згодом приносить відчуття ще більшого незадоволення. Зважаючи на зазначене, обґрунтовано, що, крім традиційних показників, за якими визначається рівень людського розвитку, необхідно оцінювати ціннісно-мотиваційні настанови, що домінують у суспільстві.

Узагальнення історичного досвіду дало змогу констатувати, що більшу частину історії людства домінуючими були матеріалістичні цінності та мотиви діяльності. Постматеріалістична система почала формуватись не так давно і характеризує здебільшого економічно розвинені суспільства. Однак сам по собі матеріальний добробут не гарантує постматеріалістичної мотивації. Підвищення доходу може сприйматись і як можливість задоволення базових потреб усе більш коштовними речами. Не останню роль у цьому процесі відіграють і засоби масової інформації, що сприяють формуванню суспільства із споживацьким ставленням до навколишнього світу. Відбувається штучне “гальмування” людського розвитку, пропагування здебільшого матеріальних цінностей, що не може залишатися поза увагою державного управління. Констатовано, що сучасні глобальні проблеми та еволюційні тенденції підводять до висновку, що сталий розвиток можливий лише за умови домінування цінностей самоактуалізації особистості й повного розвитку її потенціалу на благо суспільства.

На підставі аналізу теоретичних концепції щодо змісту та значення людського потенціалу зазначено, що людський потенціал є інтегральною характеристикою суспільства (країни, держави) як суб’єкта власного відтворення, розвитку і взаємодії з іншими суспільствами. Він відображає найважливіший чинник життєздатності суспільства, а саме: готовність і здатність національної спільноти до активного саморозвитку. Структуру цього феномену утворюють чотири взаємозалежних, але відносно самостійних елементи: соціально-демографічний, соціально-економічний, соціокультурний та діяльнісний потенціали.

Обґрунтовано, що людський розвиток залежить від двох груп чинників. Першу групу умовно можна назвати зовнішніми чинниками. Вони характеризують умови, які створюються в суспільстві для розвитку, збереження та використання людського потенціалу, що здебільшого позначаються на соціально-демографічному та соціально-економічному

компонентах. Друга група – це внутрішні чинники, які характеризують ціннісно-мотиваційне підґрунтя людського розвитку та позначаються на соціокультурному й діяльнісному компонентах. Передусім від людини, її цінностей, потреб, бажань та прагнень залежить, чи використає вона повною мірою якісну освіту, міцне здоров'я і фінансові можливості на користь суспільству, чи ні. Тому підкреслено принциповість урахування як першої групи чинників, так і другої, на відміну від поширеної практики пошуку засобів створення державою належних умов для людського розвитку та нехтування ціннісно-мотиваційним підґрунтям.

Доведено необхідність використання в теорії та практиці державного управління людським розвитком концепції соціального характеру, що була розроблена в соціології, для пояснення взаємодії між індивідом і суспільством, виявлення ролі психологічного чинника в соціальному процесі. Соціальний характер віддзеркалює цінності, зумовлює думки, почуття та дії його носіїв. Які ідеї знайдуть підтримку в суспільстві, залежить від специфічних потреб та цінностей людей найпоширенішого соціального характеру. Тому його дослідження, урахування та коригування є важливими завданнями державного управління людським розвитком.

Запропоновано в контексті державного управління людським розвитком використовувати класифікацію Е.Фромма, за якої із домінуючого способу ставлення до себе, іншої людини й світу взагалі соціальні характери поділені на два типи: характери з неплідною й характери з плідною орієнтацією. Неплідні характери мають однакову “цінність” у контексті державного управління, оскільки активність їх представників має ірраціональний характер. В її основі лежить не віра у власні сили та прагнення до реалізації потенціалу, а реакція на тривогу (гостру або хронічну, свідому чи ні). Це може бути заздрість, ненависть, мазохізм, жадібність тощо. В основі суджень лежать стереотипи. Превалювання неплідного типу соціального характеру негативно впливає на суспільство, оскільки в найгіршому варіанті призводить до антисоціальних та незаконних проявів, а в усіх інших – до патерналістських настроїв. Водночас характер з плідною орієнтацією спонукає людину до повної реалізації власного потенціалу.

Визначено, що ключовими елементами в системі державного управління людським розвитком є людський потенціал, самоактуалізація особистості, соціальний характер, державна політика, де державне управління – це владний механізм впровадження цілеспрямованого свідомого впливу на формування умов, передумов, підстав для розвитку людського потенціалу та його реалізації шляхом самоактуалізації особистості, а під державною політикою людського розвитку розуміється курс дій (або утримання від дій), системи органів державної влади для формування плідного типу соціального характеру як домінуючого в українському суспільстві й умов для розвитку людського потенціалу і його реалізації шляхом самоактуалізації особистості.

На підставі узагальнення теоретичних концепцій щодо змісту та особливостей трансформаційних процесів на пострадянському просторі зроблено висновок, що процес трансформації суспільства відбувається у типологічному

просторі, утвореному трьома пов'язаними між собою характеристиками: ефективністю інституційної системи, якістю соціально-групової структури й рівнем людського потенціалу. Особливість і напрям трансформаційних процесів у суспільстві характеризується станом і якістю змін цих характеристик. Поєднання трьох вимірів забезпечує комплексну характеристику суспільства, дає змогу відстежувати траєкторію його якісної трансформації.

У **другому розділі** – *“Методологічні основи державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства”* – визначено вихідні методологічні передумови державного управління людським розвитком, що базуються на поєднанні інституційної теорії та системно-синергетичного підходу; соціокультурному вимірі людського розвитку; аналізі нормативно-правового забезпечення людського розвитку в Україні та методології оцінки людського розвитку.

Методологічною основою дисертаційної роботи є використання постулатів інституційної теорії, згідно з якою інститути людського розвитку – це сукупність норм суспільної поведінки, правових засад, форм суспільного устрою, спрямованих на забезпечення людського розвитку. Протягом людського життя інститути, які діють у суспільстві, виконують функції інформування, виховання, мотивації, формування ставлення до певних видів діяльності, сприяння або протидії реалізації людиною окремих потреб, інколи всупереч розвитку особистості. В оптимальному варіанті суспільні інститути забезпечують домінування ефективних форм активності в суспільстві, а в допустимому – соціально прийнятних. Висунуто гіпотезу, що в українському суспільстві спостерігається аномія інститутів людського розвитку, що супроводжується: втратою ними мети діяльності та послаблення регулюючого впливу на поведінку людини; відсутністю чіткості у визначенні соціальних норм і, як наслідок, послаблення механізму соціального контролю й підвищення соціального напруження.

Застосування методологічних засад теорії самоорганізації дало можливість охарактеризувати інституційну систему людського розвитку як живу, динамічну, відкриту системно-структурну цілісність, якісна специфіка якої є багатовимірною, розвиток має нелінійний характер і неоднозначно детермінується її попередньою історією, здатну резонансно реагувати на впливи зовнішнього і внутрішнього середовища, виявляючи неможливу, з точки зору лінійних законів, здатність до структурної самоорганізації. Доведено, що “класична” методологічна лінія інституційної теорії не містить адекватного інструментарію для аналізу самоорганізаційних процесів інституційної системи людського розвитку, врахування якої є необхідним у процесі розробки комплексного механізму державного управління людським розвитком.

На основі запропонованого автором нового методологічного підходу, який одночасно поєднує досягнення інституційної теорії та системно-синергетичного підходу, виокремлено три складові інституційного середовища людського розвитку: формальні правила; неформальні правила; самоорганізаційні атрактивні структури. Кожна складова має вагомий вплив на

людський розвиток. Найкращою є ситуація, коли всі складові резонують і мають односпрямовані вектори розвитку, за якої держава витрачає менше зусиль на управління. У ситуації, коли вектори розвитку не збігаються, домінують самоорганізаційні форми, державне управління стає неефективним і діяльність інститутів людського розвитку має дисфункціональний характер. Для самоорганізаційних процесів немає здорових і нездорових порядків, поганих або гарних атракторів. У процесі самоорганізації реалізуються ті, що вже наявні в середовищі. Тому доведено, що під час розробки комплексного механізму державного управління людським розвитком необхідно досліджувати та враховувати як формальні правила, так і неформальні й самоорганізаційні атрактивні структури.

Формальні правила аналізувались шляхом вивчення нормативно-правового забезпечення людського розвитку. Дослідження неформальних правил та самоорганізаційних атрактивних структур відбувалось за допомогою соціокультурного виміру. При цьому розглядалися, насамперед, основоположні цінності та домінуючий тип соціального характеру. В термінології теорії систем саме домінуючий тип соціального характеру наперед визначає перемогу тієї чи іншої самоорганізаційної атрактивної структури.

Зазначено, що якість соціально-групової структури суспільства характеризується: рівністю можливостей громадян реалізувати свої здатності й особисті ресурси; заохоченням більш складних, відповідальних та ефективних видів діяльності й позначається на ціннісно-мотиваційному підґрунті людського розвитку. Доведено, що комплексне дослідження формальних, неформальних правил та самоорганізаційних атрактивних структур; оцінка як умов людського розвитку, так і ціннісно-мотиваційного підґрунтя дасть змогу визначити ефективність інституційної системи, якість соціально-групової структури суспільства й рівень розвитку людського потенціалу, а, відповідно, зробити висновок про особливості і напрям трансформаційних процесів українського суспільства.

Проведений аналіз нормативно-правової бази показав, що в Конституції України гарантовано як право на вільний розвиток особистості, так і задекларовано необхідні для нього умови: право на гідний рівень життя, довголіття, освіченість. Ці норми Конституції набули подальшого розвитку в законах, що регулюють людський розвиток. Однак необхідно зазначити, що деякі законодавчі акти залишились у спадок від Радянського Союзу, наприклад “Кодекс законів про працю України” (діє від 10 грудня 1971 р.), Закон України “Про освіту” (чинний від 4 червня 1991 р.), інші розроблялись у період переходу до ринкової економіки, тому не відповідають на запити сучасності, наприклад “Про охорону праці” (чинний від 1992 р.), “Про оплату праці” (чинний від 1995 р.) та ін. Крім того, нормативно-правова база України переобтяжена великою кількістю законодавчих актів, які іноді суперечать один одному або мають декларативний характер, наприклад, закони України “Про межу малозабезпеченості”, “Про прожитковий мінімум”. Відсутній єдиний законодавчий реєстр, який давав би змогу орієнтуватись у правовому полі. За цих умов доцільно спростити законодавчу базу шляхом прийняття

кодифікованих єдиних нормативно-правових актів, що охоплюватимуть усі матеріальні та процесуальні норми за основними напрямками людського розвитку, будуть зручними в користуванні та інтегрованими у загальний масив нормативно-правових актів України. До таких кодифікованих нормативно-правових актів пропонується віднести: оновлений Кодекс законів про працю, Основи підприємницької діяльності в Україні, Кодекс законів із соціального захисту, Кодекс законів про охорону здоров'я, Кодекс законів про освіту.

Виявлено, що актуальні правові відносини в нашій державі йдуть у розріз із законотворенням та самоорганізаційною стороною інституційного середовища, що утворилося після розпаду СРСР. Нові самоорганізаційні форми виникли значно раніше, незалежно від прийняття або неприйняття нових законів, та існують у вигляді різних неформальних правових норм і порядків. Це право не має писаних законів, але воно є визначальним. Такі “альтернативні” правовим самоорганізаційні процеси характерні для всіх складових людського розвитку: освіти, зайнятості, матеріального добробуту, охорони здоров'я, соціального забезпечення й лінгвістично закріплені в таких поняттях, як: “дах”, “відкат”, “хабар”, “домовленість” тощо. Соціокультурний вимір українського суспільства показав, що причини названих форм самоорганізаційних процесів криються у домінуючому в українському суспільстві типі соціального характеру.

Установлено, що в Україні домінує неплодний тип соціального характеру, що характеризується такими рисами: нестачею правової свідомості (сформувалася історично під час становлення української державності), групоцентричними орієнтаціями, коли цінність має не людина, а її належність до певної групи (наслідок тоталітарної радянської системи, коли головними були клас, партія, комуністичне суспільство, а всі, хто навколо, – вороги, проти яких допустимі будь-які засоби боротьби); прагненням людини лише до власної зручності, вигоди й суто споживацьким ставленням до інших (результат розвитку ринкових відносин). Доведено, що проголошення деідеологізації в Україні призвело до втрати державою контролю за ідеологічними процесами в суспільстві, створення ідеологічного вакууму, який заповнився ідеологіями діаметрально протилежних орієнтацій, які доволі часто не відповідають суспільним потребам. Обґрунтовано необхідність повернення державному управлінню ідеологічної функції як необхідної умови людського розвитку.

Констатовано, що українська національна методика розрахунку індексу регіонального людського розвитку спирається на вимірювання зовнішніх (або об'єктивних) чинників, що здебільшого характеризують соціально-демографічний і соціально-економічний компоненти людського потенціалу. Водночас суб'єктивні чинники (ціннісно-мотиваційне підґрунтя людського розвитку та самоорганізаційні процеси інституційного середовища), що характеризують соціокультурний і діяльнісний компоненти людського потенціалу, недостатньо досліджуються. Запропоновано методику оцінки людського розвитку вдосконалити шляхом введення додаткових показників, що характеризують ціннісно-мотиваційне підґрунтя людського розвитку та самоорганізаційні процеси, отриманих на основі проведення соціологічних

спостережень, а саме: ключові соціально-психологічні риси соціального характеру; ступінь задоволеності різними аспектами життя; життєві пріоритети та значимість професійної й суспільної діяльності; суспільно вагомі цінності.

У **третьому розділі** – *“Аналіз передумов і сучасного стану державного управління людським розвитком в Україні”* – проведено оцінку регіонального людського розвитку в Україні, його стану та тенденцій; проаналізовано ціннісно-мотиваційне підґрунтя людського розвитку, виявлено ключові напрями реформування державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства.

Аналіз статистичних даних за 2000–2011 рр. за допомогою національної методики розрахунку регіонального індексу людського розвитку дав змогу виявити стійку негативну тенденцію до деформації людського потенціалу. Найбільше занепокоєння викликають такі складові, як: демографічний розвиток, матеріальний добробут, умови життя населення, освіта, соціальне середовище. Фінансування людського розвитку та стан ринку праці також не сприяють збереженню й розвитку людського потенціалу. Крім того, за показниками людського розвитку спостерігається значне регіональне розшарування.

Акцентовано увагу, що наявна демографічна криза, яка супроводжується депопуляцією, старінням населення та іншими демографічними структурними диспропорціями, першопричини якої сформувалися ще в минулому столітті, загрожує погіршенням перспектив забезпечення та солідарної підтримки працездатним населенням непрацездатних. Інертність демографічних процесів, їх слабка керованість з боку держави зберігають тенденцію до подальшого погіршення ситуації. Ключову роль у цьому процесі відіграє погіршення матеріального добробуту населення в Україні.

Спостерігається підвищення бідності як за доходами, так і за фізичними характеристиками людини (людська бідність), яку ООН визначає як втрату базових людських можливостей. Недоїдання – одна з таких гострих проблем. Бідні сім'ї скорочують вживання важливих, особливо для дітей і вагітних, продуктів. Дефіцит заліза в раціоні – загальна тенденція в Україні. Це призводить до ослаблення організму як матерів, так і новонароджених, у результаті чого спостерігається високий рівень вроджених вад розвитку. Сьогодні в кожній третій дитині виявляють відхилення у фізичному або психічному розвитку. Означені тенденції підривають можливості нормального відтворення людського потенціалу. Низька заробітна плата та її сумнівна диференціація – один із суттєвих чинників, який негативно впливає на цей процес.

Установлено, що найбільше регіональне розшарування спостерігається за умовами проживання населення. Рівень забезпеченості житлом, його комфортність та розвиток соціальної інфраструктури найкращі в містах, насамперед у Києві та Севастополі, водночас сільська місцевість, особливо в Івано-Франківській та Чернівецькій областях, потерпає від нестачі елементарних умов та нерозвиненості соціальної інфраструктури.

Зазначено, що найвагоміша складова людського розвитку – освіта – характеризується погіршенням як кількісних, так і якісних параметрів. Усі рівні освіти в Україні – дошкільна, середня, професійно-технічна та вища – мають серйозні проблеми, пов'язані як із об'єктивними причинами, так і з прорахунками державного управління. Основними недоліками державної політики у сфері освіти є такі: орієнтація на короткострокові переваги всупереч стратегічним пріоритетам розвитку держави; брак виваженої довгострокової програми реформування, яка не залежить від зміни політичних еліт; залишковий принцип фінансування; відсутність ефективних адресних регіональних програм, що призводить до значного регіонального розшарування за рівнем освіченості.

Констатовано, що соціальне середовище як фактор впливу та результат людського розвитку викликає серйозне занепокоєння. Основним індикатором неблагополуччя стало поширення таких “соціальних” хвороб, як наркоманія та алкоголізм, у тому числі й серед дітей. Слабким місцем українського суспільства також є підвищення рівня криміногенності, особливо серед молоді, яка не вчиться і не працює. Протягом досліджуваного періоду (2000–2011 рр.) стан соціального середовища поступово погіршується як у цілому по Україні, так і по регіонах. Зазначено, що за станом соціального середовища є більш благополучні регіони: Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська, Тернопільська області. До менш благополучних відносять Луганську, Запорізьку, Дніпропетровську області. Останнім часом значно погіршилась ситуація у м. Севастополі. Регіони, які лідирують, відрізняються найнижчим у країні коефіцієнтом злочинності (Івано-Франківська), усталеністю шлюбів (Закарпатська область) та низькою питомою вагою народжених поза шлюбом (Тернопільщина). Покращення соціального середовища виходить за вузькі межі правоохоронних органів і має стати одним із пріоритетних напрямів державної політики, спрямованої на подолання бідності, пропаганду здорового способу життя та розробку індивідуально орієнтованих програм людського розвитку.

Виявлено, що негативні тенденції розвитку ринку праці в Україні пов'язані із: деформацією структури економіки; соціально-економічною кризою; наслідками економічної глобалізації; недоліками в галузевій диференціації заробітної плати; низьким рівнем заробітної плати. Вони призводять до знецінення людського потенціалу, спрощення мотиваційних механізмів, формування “стратегій виживання”, недостатньої самореалізації.

Показано, що фінансування людського розвитку по Україні є незадовільним та характеризується нерівномірністю. Так, найкраща ситуація традиційно спостерігається в містах Київ та Севастополь. Найгіршим за досліджуваний період є фінансування людського розвитку в Тернопільській області. Це призводить до нерівності, що виникає в системі сприяння людському розвитку в Україні. Водночас разом із вагомістю виділення ресурсів на людський розвиток шляхом фінансування соціальних програм, не менш важливим завданням є забезпечення розумності та ефективності витрачання бюджетних коштів для отримання найкращого суспільного ефекту.

Значне розшарування між показниками людського розвитку по регіонах свідчить, що спостерігається порушення: по-перше, ключового принципу людського розвитку – рівності можливостей; по-друге, дотримання основних прав людини, яка за фактом народження в тому чи іншому регіоні має кращі або гірші умови для реалізації своїх природних прав. Забезпечення людського розвитку залишається здебільшого прерогативою держави, що визначає особливу важливість розробки та здійснення взаємопов'язаних державних і регіональних програм, які б урахували значне розшарування між регіонами. Це, у свою чергу, актуалізує розвиток та поглиблення місцевого самоврядування, що дасть змогу наблизити розв'язання актуальних соціальних проблем людського розвитку безпосередньо до його носіїв.

На підставі аналізу останніх соціологічних досліджень, проведених в Україні, зокрема центром соціальних досліджень “Софія” у березні–квітні 2011 р., зроблено висновок щодо стану ціннісно-мотиваційного підґрунтя людського розвитку. Зазначено, що ключові соціально-психологічні особливості сучасного населення України підтверджують неплідність соціального характеру і виділяються: схильністю до ізоляціонізму (обмеженість сфери життєвих інтересів рамками приватного життя); високим ступенем недовіри до тих, хто не входить до мікросоціуму (сім'я, друзі, колеги); низькою готовністю до солідарних дій (обмеженість соціального капіталу); низькою амбіційністю, екстернальністю (впевненістю, що власне життя залежить від зовнішніх обставин), патерналізмом, конформізмом; слабкою готовністю слідувати нормам права та побутової культури; існуванням феномену “аморальної більшості”; переважно декларативною (поверхневою) релігійністю; превалюванням традиційних форм мислення і дій над інноваційними. Суб'єктивне відчуття відсутності можливостей реалізувати власні соціальні й творчі потенції, вести активне, повноцінне життя негативно характеризують якість соціально-групової структури суспільства.

Зроблено висновок, що деформація людського потенціалу, його знецінення не єдиний індикатор соціального неблагополуччя. Держава зазнає суттєвих втрат, пов'язаних із деградацією структури потреб, підривом принципу рівності стартових можливостей, істотною деморалізацією населення, відчуттям несправедливості того, що діється навколо, втратою віри в себе і довіри до держави. Відбувається підриг внутрішніх джерел зростання, а також втрата найважливішого чинника життєздатності суспільства, а саме готовності і здатності національної спільноти до активного саморозвитку. Склалася критична ситуація, коли, з одного боку, держава не створює необхідних умов для людського розвитку, а з другого – громадяни не готові до саморозвитку, об'єднання заради розв'язання нагальних суспільних проблем. Зроблено висновок про негативні трансформаційні процеси українського суспільства. Обґрунтовано актуальність розробки комплексного механізму державного управління людським розвитком, що поєднуватиме створення умов для людського розвитку та забезпечення конструктивного регулюючого впливу органів влади на процеси формування ціннісно-мотиваційного підґрунтя людського розвитку в умовах трансформації українського суспільства.

Дослідження та систематизація концепцій, стратегій, проектів і програм перетворення суспільства, що розроблялись протягом незалежності української держави, дають підстави зробити такі висновки: реформування державного управління людським розвитком як окремий та ключовий напрям процесів перетворення ніколи не перебував на порядку денному, навіть після визнання збереження людського потенціалу першочерговим завданням національного розвитку; не враховувалися особливості трансформаційних процесів, що спостерігаються в українському суспільстві.

У четвертому розділі – “Концепція державного управління людським розвитком в Україні” – запропоновано впровадження комплексного підходу до забезпечення сталого людського розвитку в умовах трансформації українського суспільства; розглянуто формування державної ідеології як необхідної умови людського розвитку; обґрунтовано напрями підвищення ефективності використання інституційних ресурсів суспільства для вирішення проблем людського розвитку.

Запропоновано концепцію комплексного підходу до забезпечення сталого людського розвитку в умовах трансформації українського суспільства, що представлена на рис. 1.

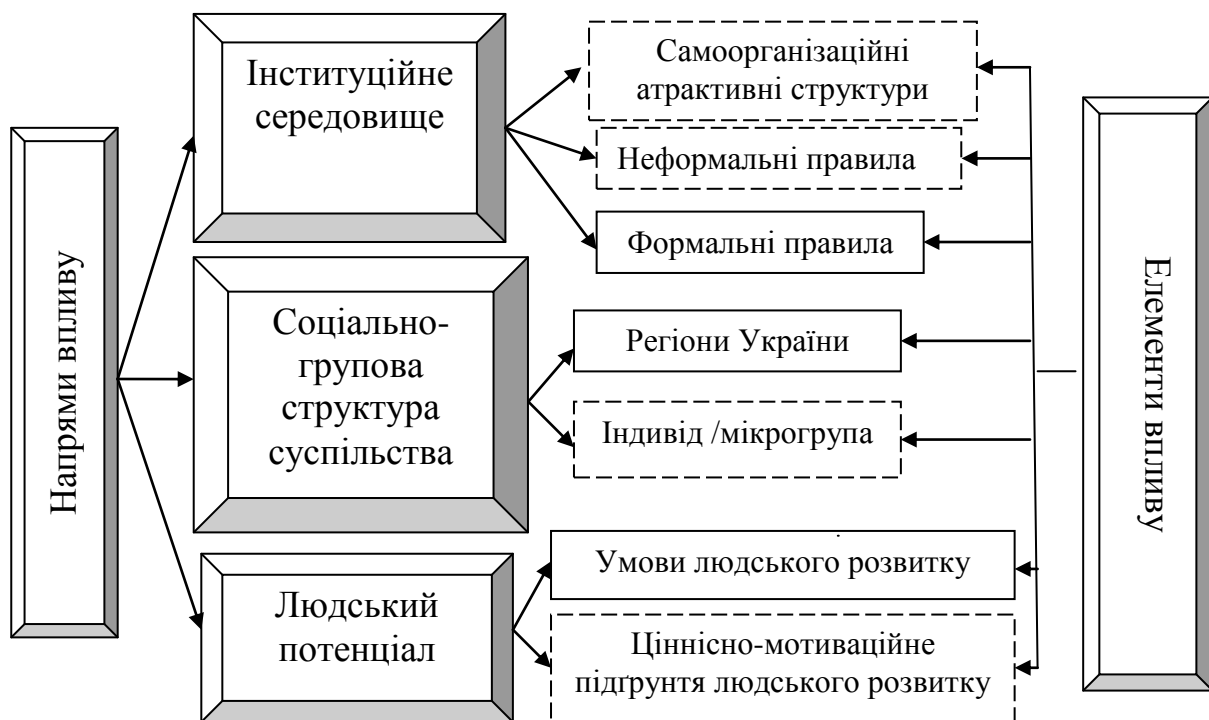

Рис. 1. Комплексний підхід до забезпечення сталого людського розвитку в умовах трансформації українського суспільства

Доведено, що пріоритетними напрямками впливу в процесі вдосконалення державного управління людським розвитком є: інституційне середовище (що представлено формальними і неформальними правилами, самоорганізаційними атрактивними структурами); соціально-групова структура суспільства (регіони

України, індивід/мікрогрупа); людський потенціал (умови людського розвитку, ціннісно-мотиваційне підґрунтя).

Зазначено, що протягом років незалежності України найбільшого регулюючого впливу зазнали такі елементи, як формальні правила та умови людського розвитку. Певна увага приділялась також регіональному аспекту людського розвитку. Усі інші залишилися поза увагою як теорії, так і практики державного управління. Вони виокремлені на рисунку пунктиром. Перераховані елементи умовно поділено на дві групи та до них добрано п'ять механізмів, що, у свою чергу, утворюють комплексний механізм державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства (рис. 2).

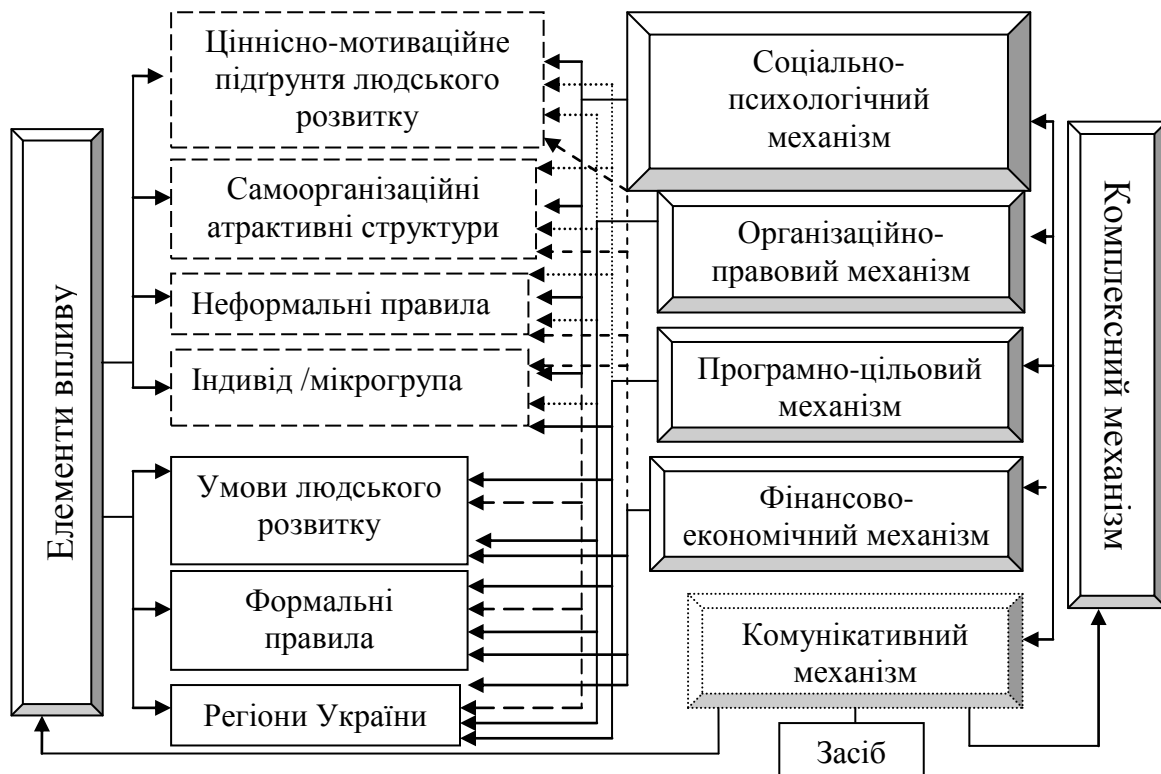

Рис. 2. Комплексний механізм державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства

Зазначено, що на ціннісно-мотиваційне підґрунтя людського розвитку, самоорганізаційні атрактивні структури, неформальні правила можна впливати за допомогою соціально-психологічного механізму. Умови людського розвитку, формальні правила й регіони України перебувають під безпосереднім впливом організаційно-правового, фінансово-економічного та програмно-цільового механізму.

Обґрунтовано необхідність: формування ціннісно-мотиваційного підґрунтя людського розвитку за допомогою соціально-психологічного механізму державного управління людським розвитком та необхідність суттєвого вдосконалення практичних підходів до використання комунікативного механізму взаємодії органів державної влади і громадськості

для розв'язання проблем людського розвитку; методичних підходів до формування програмно-цільового механізму державного управління людським розвитком; організаційно-правового механізму для більш ефективного використання інститутів людського розвитку.

Авторський підхід до вдосконалення державного управління людським розвитком з урахуванням комплексного підходу до цієї проблеми представлено на рис. 3. Доведено, що на структуру переваг і цінностей а, відповідно, і на ціннісно-мотиваційне підґрунтя людського розвитку, неформальні правила та самоорганізаційні атрактивні структури суспільства можна впливати за допомогою формування державної ідеології людського розвитку.

Рис. 3. Реформування державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства

Визначено предмет, об'єкт, функції, завдання, роль державної ідеології людського розвитку. Систематизовано та охарактеризовано її засоби. Процес формування державної ідеології людського розвитку наведено на рис. 4.

Кожен із представлених етапів має свою специфіку і вимагає різних підходів від державного управління. Так, на теоретичному рівні формування державної ідеології людського розвитку необхідно заохочувати наукові та освітні установи до досліджень закономірностей, особливостей, умов і механізмів виявлення й реалізації людського потенціалу. На інформаційному – потрібно налагоджувати ефективний комунікативний механізм взаємодії органів державної влади і громадськості та використовувати його для розв'язання проблем людського розвитку. На повсякденному рівні та етапі

ідеологічної психології – підвищувати ефективність використання інституційних ресурсів суспільства та розробляти індивідуально орієнтовані програми людського розвитку. Результатом має бути формування плідного типу соціального характеру.

Зазначено, що процес розвитку й реалізації потенціалу в рамках певних соціальних інститутів (сім'я, освіта, наука, ринок праці) відбувається протягом усього життя людини.

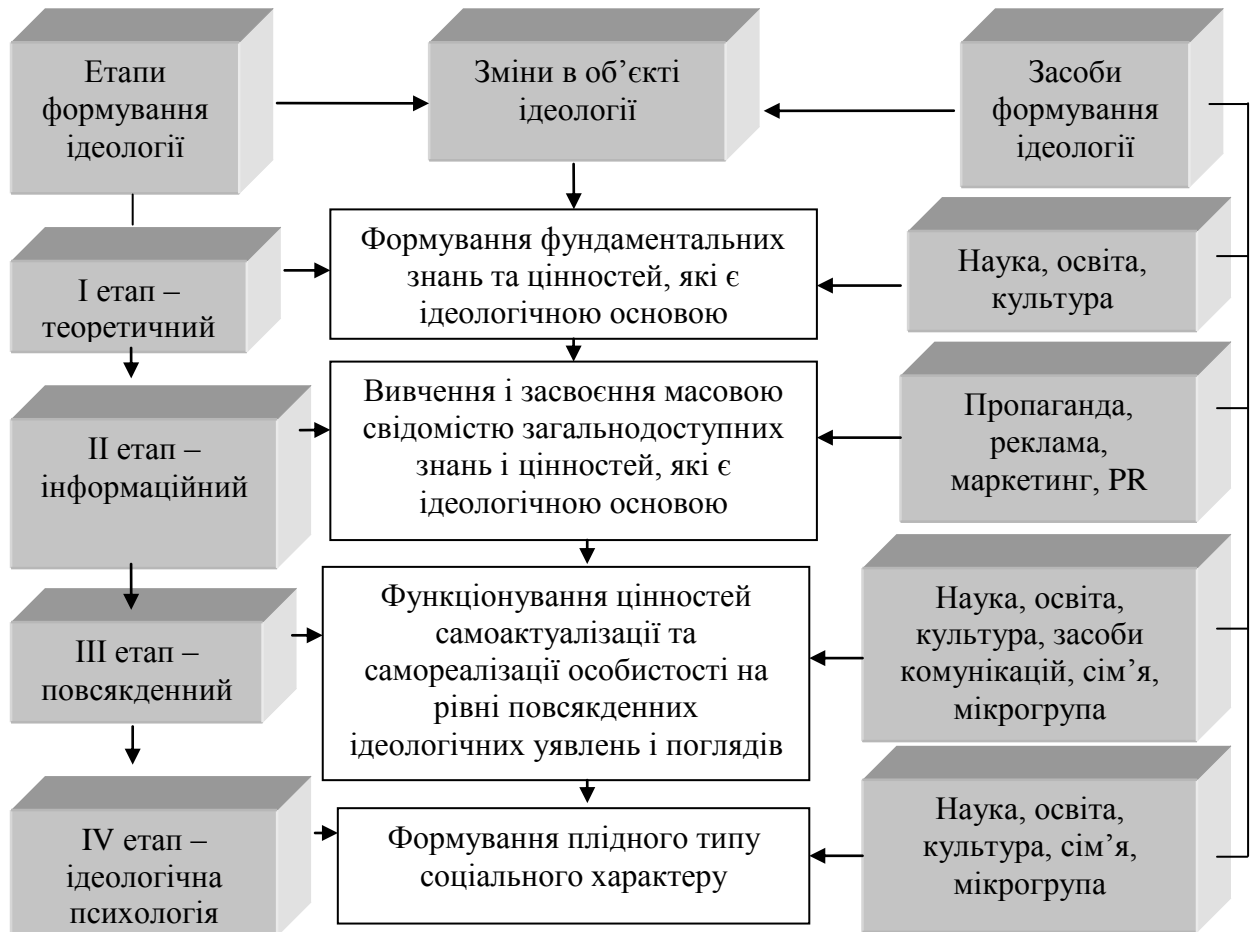

Рис. 4. Процес формування державної ідеології людського розвитку

Створення наукою необхідного інформаційного і знаннєвого простору для виявлення та розвитку особистісного потенціалу в сім'ї, перетворення національної системи освіти з метою використання її інституційних ресурсів для формування постматеріалістичної системи цінностей, а також розробка заходів з виявлення особистісного потенціалу, формування навичок його реалізації та відповідальна професійна орієнтація на всіх освітніх рівнях дадуть змогу більш ефективно використовувати соціальні інститути сім'ї, освіти й науки.

Для ефективного використання ресурсів ринку праці та підвищення ефективності зайнятості запропоновано внести зміни до Закону України “Про зайнятість” і додати до функцій служби зайнятості нову – запобігання безробіттю шляхом перенавчання іншій спеціальності та допомоги з

працевлаштуванням у разі потреби тим, хто на момент звернення має роботу, але хоче її змінити. Це дасть можливість: запобігати безробіттю, тобто знижувати його рівень шляхом завчасного пошуку роботи; економити на витратах, пов'язаних із виплатою допомоги з безробіття, оскільки людина протягом перенавчання та пошуку нової роботи була б працевлаштованою; підвищувати рівень використання трудового потенціалу; знижувати соціальне напруження та сприяти соціальному залученню шляхом запобігання безробіттю; залучати підприємства до перенавчання та підвищення кваліфікації майбутніх працівників.

У **п'ятому розділі** – *“Механізми державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства”* – розглянуто можливість використання комунікативного механізму взаємодії органів державної влади і громадськості для розв'язання проблем людського розвитку; удосконалено методичні підходи до формування програмно-цільового механізму державного управління людським розвитком.

Доведено, що налагодження ефективного комунікативного зв'язку дасть змогу розв'язувати як окремі проблеми людського розвитку на регіональному та державному рівні, так і формувати державну ідеологію людського розвитку, що створює його ціннісно-мотиваційне підґрунтя. Визначено мету, завдання, послідовність, особливості розробки та реалізації комунікативного механізму взаємодії органів державної влади і громадськості для розв'язання проблем людського розвитку. Виходячи зі значення та взаємодії основних елементів системи комунікації у процесі налагодження комунікативного зв'язку виокремлено основні об'єкти державного контролю – це: якість інформації; її кодування; засоби поширення; перешкоди; причини їх виникнення та методи усунення; зворотний зв'язок.

Запропоновано засоби запобігання маніпулятивним технологіям під час формування державної ідеології людського розвитку, а саме:

- відкрите дискусування в ЗМІ проблемних питань людського розвитку з презентацією альтернативних точок зору;
- раціональну аргументацію з проблеми, а не стереотипи, міфи, навіювання та чутки;
- завчасне інформування громадськості про механізми маніпулятивних технологій, їх засоби та цілі можливого використання; громадську участь у контролі над інформаційним простором.

Обґрунтовано, що вдосконалення програмно-цільового механізму можливо шляхом використання інтерактивного кластерного методу; розробки нового покоління соціальних індивідуально орієнтованих програм, спрямованих на вироблення ключових компетенцій людського розвитку.

Для виявлення та врахування об'єктивних умов людського розвитку в тих чи інших регіонах, а також специфічних потреб і проблем їх мешканців використано ітеративний кластерний метод к-середніх за показниками інтегральних індексів людського розвитку за 2000–2010 рр. Розрахунки та проведення кластерного аналізу здійснено за допомогою пакетів прикладних програм (ППП) “STATISTICA 6.0”. Аналіз методом к-середніх показав

специфічність потреб людського розвитку регіонів України. Із дев'яти показників людського розвитку з метою підвищення якості аналізу було використано лише два (демографія, соціальне середовище), за якими регіони розподілилися на чотири кластери (табл. 1). Використання більшої кількості показників не давало можливості отримати однорідні сукупності.

Із множини 25 областей України виокремлено чотири кластери. До першого кластера потрапили регіони які, мають найкращу демографічну ситуацію та показники соціального середовища: Тернопільська, Чернівецька, Львівська, Івано-Франківська області. До останнього, четвертого кластера, увійшли регіони з найгіршою ситуацією, а саме Дніпропетровська, Херсонська, Донецька, Луганська, Кіровоградська області. Між цими кластерами опинилися ще два: другий та третій. Регіони, що потрапили в другий кластер (Хмельницька, Вінницька, Волинська, Полтавська, Харківська, Рівненська, Черкаська області), тяжіють до задовільного стану демографічного розвитку та соціального середовища, а регіони найчисленнішого, третього (Київська, АР Крим, Закарпатська, Миколаївська, Чернігівська, Запорізька, Житомирська, Сумська, Одеська області) – до незадовільного.

Таблиця 1

Кластеризація регіонів України за показниками інтегральних індексів людського розвитку за 2000–2010 рр.

Області України	№ кластера	Інтегральні індекси за напрямками людського розвитку									
		демографія	ринок праці	добробут	умови життя	охорона здоров'я	освіта	соціальне середовище	екологія	фінансування	ІРЛР
Тернопільська	1	0,566	0,470	0,304	0,304	0,645	0,362	0,676	0,960	0,295	0,508
Чернівецька		0,563	0,414	0,368	0,193	0,645	0,369	0,693	0,930	0,305	0,497
Львівська		0,535	0,513	0,435	0,327	0,628	0,402	0,668	0,834	0,352	0,521
Івано-Франківська		0,528	0,483	0,441	0,205	0,695	0,346	0,693	0,767	0,308	0,494
Хмельницька	2	0,455	0,511	0,335	0,283	0,722	0,512	0,579	0,949	0,380	0,525
Вінницька		0,454	0,612	0,349	0,242	0,494	0,392	0,616	0,910	0,352	0,487
Волинська		0,446	0,451	0,388	0,239	0,620	0,362	0,669	0,941	0,341	0,494
Полтавська		0,435	0,588	0,479	0,339	0,630	0,510	0,540	0,944	0,450	0,545
Харківська		0,432	0,596	0,507	0,410	0,632	0,554	0,581	0,899	0,409	0,559
Рівненська		0,391	0,591	0,384	0,233	0,670	0,419	0,662	0,924	0,349	0,511
Черкаська		0,388	0,459	0,401	0,305	0,659	0,520	0,563	0,939	0,415	0,518
Київська	3	0,351	0,628	0,495	0,404	0,479	0,530	0,534	0,916	0,439	0,530
АР Крим		0,346	0,631	0,464	0,466	0,579	0,408	0,509	0,893	0,530	0,532
Закарпатська		0,343	0,643	0,433	0,274	0,728	0,331	0,776	0,918	0,314	0,526
Миколаївська		0,303	0,529	0,419	0,324	0,567	0,401	0,517	0,871	0,430	0,482
Чернігівська		0,295	0,570	0,391	0,272	0,488	0,507	0,544	0,922	0,400	0,487
Запорізька		0,291	0,520	0,534	0,397	0,588	0,467	0,457	0,738	0,497	0,499
Житомирська		0,291	0,508	0,326	0,220	0,636	0,463	0,567	0,908	0,378	0,476
Сумська		0,281	0,562	0,400	0,268	0,570	0,358	0,524	0,900	0,401	0,470
Одеська		0,273	0,615	0,400	0,367	0,491	0,481	0,474	0,833	0,403	0,481
Дніпропетровська	4	0,235	0,603	0,509	0,430	0,598	0,479	0,450	0,655	0,484	0,493
Херсонська		0,173	0,515	0,368	0,374	0,575	0,444	0,501	0,952	0,391	0,478
Донецька		0,168	0,634	0,555	0,243	0,520	0,325	0,486	0,384	0,462	0,414
Луганська		0,166	0,498	0,494	0,234	0,600	0,253	0,423	0,742	0,373	0,418
Кіровоградська		0,157	0,553	0,348	0,293	0,676	0,426	0,477	0,864	0,374	0,462

Використання кластерного підходу дало змогу виявити цільові групи для розробки та здійснення взаємопов'язаних державних і регіональних програм. У результаті концепцію державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства конкретизовано пріоритетними напрямами як державної політики взагалі, так і кожного окремого кластера зокрема.

Зазначено, що сучасним тенденціям розвитку суспільства має відповідати людський потенціал, що характеризується такими якостями: інноваційність форм мислення та дій, мобільність, інтернальність, ділова активність, багатомірна свідомість. Водночас соціальні програми, що розробляються на всіх рівнях державного управління, характеризуються “радянською спадковістю”, оскільки здебільшого спрямовані на розподіл пільг та матеріальної допомоги, а відповідно сприяють закріпленню в населення патерналістських настроїв.

Запропоновано принципово змінити зміст та формат програм людського розвитку. Вони мають бути програмами відкритого типу, спрямованими на підвищення стартових можливостей та життєвих шансів людей за рахунок формування компетенцій людського розвитку, таких як: готовність до сучасних продуктивних форм мобільності, насамперед освітньої (визначення майбутнього соціального й освітнього статусу), соціокультурного (планування майбутнього способу життя), територіальної (визначення подальшого місця проживання). Такими програмами можуть бути: масові тренінги переходу для випускників шкіл та студентів; масові програми літнього освітнього відпочинку дітей; конкурси соціальних та соціально-освітніх проектів для конкретних територій; територіальні освітні програми; інтенсивні школи “рекордних” зразків життя (скаутів, спортсменів, козаків та ін.), соціально-освітні комплекси; освітні програми для людей третього віку; кадрові школи; менеджерські та тьютерські центри підтримки індивідуальних освітніх стратегій.

Визначено цільові групи індивідуально орієнтованих програм людського розвитку.

1. Молодь під час переходу із загальної системи навчання до професійної та із системи навчання на виробництво. Ключовими проблемами для цієї групи є: нерівність “стартових” можливостей (соціально-економічні, географічні умови), зниження доступності освіти; посилення асоціальних форм адаптації до “дорослого” життя: зростання наркоманії, алкоголізму (особливо в депресивних містах та регіонах), захворювань на ВІЛ; криміналізація незайнятої молоді.

2. Неповнолітні діти, які перебувають у складних життєвих умовах: безпритульні, вихованці дитячих будинків, діти з неблагополучних родин, діти з особливими потребами. Ключова проблема – повна відсутність продуктивних програм людського розвитку. Ті, що реалізуються сьогодні, здебільшого спрямовані на задоволення базових потреб: дітей забезпечують їжею, одягом та матеріальною допомогою; на свята організують концерти і роздають подарунки; навчають згідно із загальноосвітніми програми. Усе це дуже

важливо, але не адаптує до самостійного життя. У дітей з'являється ілюзія, що так буде продовжуватись і надалі. Особливо це стосується вихованців дитячих будинків, які після досягнення повноліття стикаються з реальним життям на фоні несформованих навиків планування бюджету, самоорганізації, самоконтролю та ін. Що стосується дітей з особливими потребами, то, наприклад, у США існує безліч програм з адаптації їх до життя, оскільки було підраховано, що держава на адаптацію витрачає менше коштів, ніж на піклування та утримання протягом життя. В Україні спостерігається протилежна тенденція.

3. Люди третього віку. Ключовою проблемою цієї групи є: втрата досягнутого та надій, які пов'язані із втратою заощаджень, що накопичувалися на "безтурботну" старість; посилення нужденності міських пенсіонерів через більш високу вартість життя, особливо в обласних центрах; зростання вимушеної зайнятості здебільшого на низькооплачуваних та низькокваліфікованих роботах; соціальне відторгнення через відсутність необхідних навичок користування сучасними інформаційними технологіями.

4. Люди в працездатному віці, які незайняті або незадоволені власною професійною зайнятістю. Ця група досить численна. До неї належать: працюючі "на межі можливостей", а саме: подвійно зайняті у великих містах та інтенсивно працюючі на підсобному господарстві в невеликих містах і сільській місцевості; жінки середнього та передпенсійного віку, які не можуть працевлаштуватись; чоловіки, трудовий потенціал яких не затребуваний через падіння виробництва та ділової активності й несприятливих умов для відкриття власного бізнесу.

5. Обдаровані діти. Вони здебільшого перебувають у ситуації, коли їх потенціал не виявляється і не розвивається (оскільки освітні програми орієнтовані на середньостатистичного учня), або потенціал, який виявлено, складно реалізувати через відсутність відповідних національних програм.

До ключових зон реалізації індивідуально орієнтованих програм людського розвитку віднесено такі: розвиток сучасних кваліфікацій (знань, умінь, навичок, здібностей) у національній системі освіти; створення тренінгових "майданчиків" з формування компетенцій й підтримки компетентнісного тону населення; формування інфраструктури капіталізації людського потенціалу не лише в приватному, а й у державному і суспільному секторах.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретико-методологічні засади та нове вирішення наукової проблеми державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства шляхом визначення концептуальних підходів, напрямів, механізмів та методів державного управління людським розвитком. Отримані в процесі дослідження результати підтвердили покладену в їх основу гіпотезу, а їх узагальнення дало змогу сформулювати висновки і внести пропозиції, що мають теоретичне та практичне значення.

1. В результаті узагальнення теоретичних засад сутності державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства виявлено, що ключовими елементами державного управління людським розвитком є: людський потенціал, самоактуалізація особистості, соціальний характер, державна політика, де державне управління – це владний механізм упровадження цілеспрямованого свідомого впливу на формування умов, передумов, підстав для розвитку людського потенціалу та його реалізації шляхом самоактуалізації особистості, а під державною політикою людського розвитку розуміється курс дій (або утримання від дій), системи органів державної влади для формування плідного типу соціального характеру як домінуючого в українському суспільстві та умов для розвитку людського потенціалу і його реалізації шляхом самоактуалізації особистості.

2. Дослідження значення людського розвитку показало, що першопричиною трансформаційних процесів у суспільстві є людський розвиток, що відображається передусім у зміні домінуючих цінностей у суспільстві. Обґрунтовано, що, крім традиційних показників, за якими визначається рівень людського розвитку: розширення людського вибору, рівень добробуту, необхідно оцінювати ціннісно-мотиваційні настанови, які домінують у суспільстві. Сучасні глобальні проблеми та еволюційні тенденції дають можливість зробити висновок про те, що сталий розвиток можливий лише за умови домінування цінностей самоактуалізації особистості і повного розвитку її потенціалу на благо суспільства.

3. Виявлено та обґрунтовано, що людський розвиток залежить від двох груп чинників. Першу групу умовно можна назвати зовнішніми, вони характеризують умови, які створюються у суспільстві для розвитку, збереження та використання людського потенціалу, що здебільшого позначаються на соціально-демографічному та соціально-економічному компонентах людського потенціалу. Друга група – це внутрішні чинники, які характеризують ціннісно-мотиваційне підґрунтя людського розвитку та позначаються на соціокультурному і діяльнісному компонентах. Підкреслено принциповість урахування як першої групи чинників, так і другої.

4. Визначено вихідні методологічні передумови формування концепції комплексного механізму державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства, що базуються на одночасному поєднанні досягнень інституційної теорії та системно-синергетичного підходу, завдяки чому виокремлено три складові інституційного середовища людського розвитку: формальні правила; неформальні правила; самоорганізаційні атрактивні структури. Доведено, що в процесі розробки комплексного механізму державного управління людським розвитком необхідно досліджувати та враховувати як формальні правила, так і неформальні та самоорганізаційні атрактивні структури. Формальні правила аналізуються шляхом вивчення нормативно-правового забезпечення людського розвитку. Дослідження неформальних правил та самоорганізаційних атрактивних структур відбувається за допомогою соціокультурного виміру.

5. Встановлено, що зміст трансформаційних процесів українського суспільства визначається станом і якістю змін таких характеристик, як: ефективність інституційної системи, якість соціально-групової структури суспільства й рівень людського потенціалу. Доведено, що комплексне дослідження формальних, неформальних правил та самоорганізаційних атрактивних структур, оцінка як умов людського розвитку, так і ціннісно-мотиваційного підґрунтя дає змогу визначити ефективність інституційної системи, якість соціально-групової структури й рівень розвитку людського потенціалу, а, відповідно, зробити висновок про напрям трансформаційних процесів українського суспільства, особливості державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства.

6. Аналіз нормативно-правової бази показав необхідність удосконалення нормативно-правового забезпечення людського розвитку в Україні шляхом прийняття єдиних кодифікованих нормативно-правових актів за основними напрямками людського розвитку: оновлений Кодекс законів про працю, Основи підприємницької діяльності в Україні, Кодекс законів із соціального захисту, Кодекс законів про охорону здоров'я, Кодекс законів про освіту.

7. Оцінка сучасного стану людського розвитку в Україні, його регіональних особливостей відбувалась на основі поєднання національної методики розрахунку індексу регіонального людського розвитку та аналізу останніх соціологічних спостережень, що характеризують ціннісно-мотиваційне підґрунтя людського розвитку і самоорганізаційні процеси. Такий підхід дав можливість зробити висновок, що деформація людського потенціалу, його знецінення, розшарування регіонів України за показниками людського розвитку – не всі індикатори соціального неблагополуччя. Держава зазнає суттєвих втрат, пов'язаних із підривом внутрішніх джерел зростання, а також втрати найважливішого чинника життєздатності суспільства, а саме: готовності та здатності національної спільноти до активного саморозвитку, що додатково актуалізує необхідність використання комплексного механізму державного управління людським розвитком.

8. Обґрунтовано, що в умовах трансформації українського суспільства комплексний механізм державного управління людським розвитком складається із: соціально-психологічного, організаційно-правового, програмно-цільового, фінансово-економічного та комунікативного механізмів. Зазначено, що на ціннісно-мотиваційне підґрунтя людського розвитку, самоорганізаційні атрактивні структури, неформальні правила можна впливати за допомогою соціально-психологічного та комунікативного механізмів. Умови людського розвитку, формальні правила й регіони України перебувають під безпосереднім впливом організаційно-правового, фінансово-економічного та програмно-цільового механізмів.

9. Доведено, що у процесі реформування державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства ідеологічна функція держави є ключовою, оскільки впливає на структуру переваг та цінностей а, відповідно, і на ціннісно-мотиваційне підґрунтя людського розвитку, неформальні правила та самоорганізаційні атрактивні

структури. Визначено предмет, об'єкт, функції, завдання, роль державної ідеології людського розвитку. Систематизовано та охарактеризовано засоби. Змодельовано процес формування державної ідеології людського розвитку, результатом якого має бути формування плідного типу соціального характеру. Визначено зміст державної політики на кожному етапі процесу формування державної ідеології людського розвитку.

10. Удосконалено практичні підходи до використання комунікативного механізму взаємодії органів державної влади і громадськості шляхом визначення мети, завдань, послідовності, особливості розробки та реалізації комунікативного механізму взаємодії органів державної влади і громадськості для розв'язання проблем людського розвитку. Виходячи зі значення та взаємодії основних елементів системи комунікації під час налагодження комунікативного зв'язку виокремлено основні об'єкти державного контролю – це: якість інформації; її кодування; засоби поширення; перешкоди, причини їх виникнення та методи усунення; зворотний зв'язок. Запропоновано засоби запобігання маніпулятивним технологіям у процесі формування державної ідеології людського розвитку. Доведено, що налагодження ефективного комунікативного зв'язку дає змогу розв'язувати як окремі проблеми людського розвитку на регіональному та державному рівнях, так і формувати державну ідеологію людського розвитку, що створює її ціннісно-мотиваційне підґрунтя.

11. Обґрунтовано, що використання ітеративного кластерного методу, розробки нового покоління соціальних індивідуально орієнтованих програм, спрямованих на вироблення ключових компетенцій людського розвитку, дадуть можливість удосконалити методичні підходи до формування програмно-цільового механізму державного управління людським розвитком.

Використання ітеративного кластерного методу дало змогу виявити цільові групи для розробки та здійснення взаємопов'язаних державних і регіональних програм і конкретизувати концепцію державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства пріоритетними напрямками як державної політики взагалі, так і кожного окремого кластера зокрема.

Зміна традиційного змісту та формату програм людського розвитку на індивідуально орієнтовані програми відкритого типу дасть можливість підвищити стартові можливості і життєві шанси людей за рахунок формування компетенцій людського розвитку. Такими програмами можуть бути: масові тренінги переходу для випускників шкіл та студентів; масові програми літнього освітнього відпочинку дітей; конкурси соціальних та соціально-освітніх проектів для конкретних територій; територіальні освітні програми; інтенсивні школи “рекордних” зразків життя (скаутів, спортсменів, козаків та ін.), соціально-освітні комплекси; освітні програми для людей третього віку; кадрові школи; менеджерські та тьютерські центри підтримки індивідуальних освітніх стратегій.

З метою вдосконалення державного управління людським розвитком рекомендовано:

1. Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та праці:

1.1. Підготувати і внести до розгляду Верховної Ради України проект нової редакції Закону України “Про зайнятість” з метою внесення до переліку функцій служби зайнятості запобігання безробіттю, що передбачає перенавчання (за власний кошт) іншій спеціальності тих, хто на момент звернення має роботу, але хоче її змінити, та допомогу в разі потреби із працевлаштуванням.

2. Кабінету Міністрів України:

2.1. Розробити та подати на розгляд до Верховної Ради України науково обґрунтовану Стратегію розвитку освіти в Україні, що відповідатиме Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр.

2.2. Провести перегляд затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 28 березня 2002 р. № 379 Державної програми “Вчитель”, що на цей час є діючою з погляду її ефективності. Розглянути можливість розробки комплексу заходів, спрямованих на підвищення соціальної престижності та статусу не лише вчителя, але й науковця, викладача, посилення їх соціального захисту.

3. Міністерству освіти і науки України:

3.1. Вжити необхідних заходів щодо підвищення якості профорієнтаційної роботи на всіх рівнях освіти й передбачити систему відповідальності за її неналежне виконання.

4. Міністерству соціальної політики України:

4.1. Розробити та здійснити комплекс заходів щодо запобігання безробіттю шляхом організації та перенавчання потенційних безробітних (за їх власний кошт).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Поспелова Т. В. Механізми державного управління людським розвитком в Україні : монографія / Т. В. Поспелова. – Донецьк : Ноулідж (Донецьке відділення), 2011. – 350 с.

Статті в наукових фахових виданнях

2. Єськов О. Л. Організація управління кар’єрою на сучасному підприємстві / О. Л. Єськов, Т. В. Поспелова // Вісник Донецького університету економіки та права : зб. наук. пр. – Донецьк : ДонУЕП, 2005. – № 2. – С. 92–96. – (Серія “Економіка та управління”).

3. Поспелова Т. В. Стійкий розвиток суспільства на основі концепції самоактуалізації особистості / Т. В. Поспелова // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління : зб. наук. пр. ДонДУУ. Т. X, вип. 115. Соціальні аспекти державного управління. – Донецьк : ДонДУУ, 2009. – С. 61–66. – (Серія “Державне управління”).

4. Поспелова Т. В. Трансформаційні процеси у суспільстві: закономірності та тенденції в контексті державного управління / Т. В. Поспелова // Зб. наук. пр. ДонДУУ. Т. X, вип. 135. Держава та економіка: розподіл функцій та особливості сучасної взаємодії. – Донецьк : ДонДУУ, 2009. – С. 319–328. – (Серія “Державне управління”).

5. Поспелова Т. В. Категорії “особистість” та “соціальний характер” в теорії державного управління: генеза та розвиток [Електронний ресурс] / Т. В. Поспелова // Державне управління: теорія та практика. – 2009. – № 2 (10). – Режим доступу до журн. : <http://www.dy.nbuv.gov.ua>

6. Поспелова Т. В. Оцінка результативності державного регулювання розвитку людського потенціалу в Україні / Т. В. Поспелова // Вісник Академії митної служби України : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2009. – № 1(1). – С. 33–38. – (Серія “Державне управління”).

7. Поспелова Т. В. Категорії державного управління розвитком людського потенціалу: теоретичні підходи та визначення / Т. В. Поспелова // Зб. наук. пр. ДонДУУ. Т. X, вип. 144. Державне управління регіонами і підприємствами. – Донецьк : ДонДУУ, 2009. – С. 154–160. – (Серія “Державне управління”).

8. Поспелова Т. В. Дотримання прав і свобод людини як необхідна умова людського розвитку: проблеми та перспективи / Т. В. Поспелова // Зб. наук. пр. ДонДУУ. Т. XI, вип. 168. Організованість як ефективність державного управління. – Донецьк : ДонДУУ, 2010. – С. 107–121. – (Серія “Державне управління”).

9. Поспелова Т. В. Людський розвиток: еволюція наукових підходів / Т. В. Поспелова // Менеджер. – 2010. – № 3(53). – С. 128–132.

10. Поспелова Т. В. Ринок праці як фактор розвитку та реалізації людського потенціалу в Україні: стан та перспективи / Т. В. Поспелова // Зб. наук. пр. ДонДУУ. Т. XI, вип. 174. Державне регулювання економіки. – Донецьк : ДонДУУ, 2010. – С. 99–106. – (Серія “Державне управління”).

11. Поспелова Т. В. Дослідження методик розрахунку індексу людського потенціалу: проблеми та перспективи / Т. В. Поспелова // Вісник Академії митної служби України : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2010. – № 2(3). – С. 102–107. – (Серія “Державне управління”).

12. Поспелова Т. В. Соціальне середовище в Україні як фактор впливу та результат людського розвитку в системі формування ефективної взаємодії суспільних інститутів / Т. В. Поспелова, А. В. Халецький // Зб. наук. пр. ДонДУУ. Т. XI, вип. 173. Механізми державного управління економікою України. – Донецьк : ДонДУУ, 2010. – С. 207–224. – (Серія “Державне управління”).

13. Поспелова Т. В. Стан та охорона здоров'я населення в контексті людського розвитку / Т. В. Поспелова, І. В. Матюрін // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 24. – С. 112–114.

14. Поспелова Т. В. Демографічні чинники формування людського потенціалу в Україні: стан та перспективи / Т. В. Поспелова // Зб. наук. пр. ДонДУУ. Т. XII, вип. 187. Соціальний менеджмент і управління інформаційними процесами. – Донецьк : ДонДУУ, 2011. – С. 359–367. – (Серія “Державне управління”).

15. Поспелова Т. В. Розвиток людського потенціалу в Україні: стан, тенденції / Т. В. Поспелова // Зб. наук. пр. ДонДУУ. Т. XII, вип. 197. Пріоритетні напрями та сучасний зміст державного управління. – Донецьк : ДонДУУ, 2011. – С. 262–279. – (Серія “Державне управління”).

16. Поспелова Т. В. Нормативно-правове забезпечення здобуття освіти в Україні як основного фактору людського розвитку / Т. В. Поспелова // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. пр. ХНТУ. – Херсон : ХНТУ, 2011. – № 1(4). – С. 94–100. – (Серія “Державне управління”).

17. Поспелова Т. В. Регіональні особливості людського розвитку в Україні / Т. В. Поспелова, В. Г. Ільющенко // Зб. наук. пр. ДонДУУ. Т. XII, вип. 198. Пріоритетні напрями та сучасний зміст державного управління. – Донецьк : ДонДУУ, 2011. – С. 62–78. – (Серія “Державне управління”).

18. Поспелова Т. В. Реформування системи державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства / Т. В. Поспелова // Зб. наук. пр. ДонДУУ. Т. XII, вип. 206. Механізми державного антикризового управління. – Донецьк : ДонДУУ, 2011. – С. 152–160. – (Серія “Державне управління”).

19. Поспелова Т. В. Інституційні основи людського розвитку в контексті державного управління: теоретичні підходи та визначення / Т. В. Поспелова // Зб. наук. пр. ДонДУУ. Т. XII, вип. 213. Сучасні проблеми державного регулювання соціально-економічного розвитку України. – Донецьк : ДонДУУ, 2011. – Ч. 1. – С. 263–275. – (Серія “Державне управління”).

20. Поспелова Т. В. Вплив державного управління на людський розвиток в умовах трансформації українського суспільства [Електронний ресурс] / Т. В. Поспелова // Державне управління: теорія та практика. – 2011. – № 2(11). – Режим доступу до журн. : <http://www.dy.nbu.gov.ua>

21. Поспелова Т. В. Матеріальний добробут населення як базова умова розвитку людського потенціалу / Т. В. Поспелова // Зб. наук. пр. ДонДУУ. Т. XII, вип. 200. Фінансово-економічні аспекти євроінтеграції України. – Донецьк : ДонДУУ, 2011. – С. 217–227. – (Серія “Економіка”).

22. Поспелова Т. В. Використання кластерного аналізу для оцінки регіональних особливостей людського розвитку в контексті державного управління / Т. В. Поспелова // Зб. наук. пр. ДонДУУ. Т. XIII, вип. 228. Логістичні підходи в системі державного управління. – Донецьк : ДонДУУ, 2012. – С. 57–63. – (Серія “Державне управління”).

23. Поспелова Т. В. Соціальний характер як один із ключових елементів системи державного управління людським розвитком / Т. В. Поспелова // Зб. наук. пр. ДонДУУ. Т. III, вип. 243. Формування єврологістичних систем в державному управлінні. – Донецьк : ДонДУУ, 2012. – С. 10–17. – (Серія “Державне управління”).

24. Поспелова Т. В. Аналіз нормативно-правового забезпечення людського розвитку в Україні / Т. В. Поспелова // Зб. наук. пр. ДонДУУ. Т. XIII, вип. 235. Сучасні проблеми та перспективи державного управління

соціально-економічним розвитком. – Донецьк : ДонДУУ, 2012. – С. 159–171. – (Серія “Державне управління”).

25. Поспелова Т. В. Освіта в Україні в контексті людського розвитку та демократичного об’єднання суспільства / Т. В. Поспелова, А. В. Халецький // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. ХарPI НАДУ. – Х. : ХарPI НАДУ, 2012. – Вип. 2(37). – С. 225–234. – (Серія “Державне управління”).

Тези доповідей, матеріали наукових конференцій

26. Поспелова Т. В. Організація управління кар’єрою на підприємстві / Т. В. Поспелова // Маркетинг XXI століття: інтеграція науки і бізнесу : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, Святогірськ, 25–28 квіт. 2006 р.) / відп. за вип. О. В. Кендюхов ; ДонУЕП. – Донецьк : ДонУЕП, 2006. – С. 167–171.

27. Поспелова Т. В. Духовное возрождение общества на основе концепции самоактуализации личности / Т. В. Поспелова // Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості : матеріали XXI міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 18 трав. 2007 р.) / за ред. С. Б. Іванова ; ІПШ. – Донецьк : ІПШ “Наука і освіта”, 2007. – С. 163–165.

28. Поспелова Т. В. Содержание самоактуализации, ее формы в кроскультурном аспекте / Т. В. Поспелова // Этничность и власть : материалы VI междунар. семинара (Ялта, Алушка, 14–16 мая 2008 г.) / под ред. Т. А. Сенюшкиной ; Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского. – Симферополь : Таврия, 2008. – С. 119.

29. Поспелова Т. В. Личностный аспект повышения качества подготовки специалистов / Т. В. Поспелова // Теория и практика экономики и предпринимательства : материалы V юбилейной междунар. науч.-практ. конф. (Алушта, 5–7 мая 2008 г.) / отв. за вып. Н. В. Апатова ; Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского. – Симферополь : Таврия, 2008. – С. 22–23.

30. Поспелова Т. В. Реалізація людського потенціалу як головна умова соціально-економічних перетворень / Т. В. Поспелова // Розвиток продуктивних сил України: від В.І. Вернадського до сьогодні : матеріали ювілейної міжнар. наук. конф. (Київ, 20 берез. 2009 р.) : у 4 ч. / відп. за вип. М. А. Хвесик ; РВПС України НАН України. – К. : РВПС України НАН України, 2009. – Ч. III. – С. 299–300.

31. Поспелова Т. В. Самоактуализация личности как необходимое условие устойчивого развития / Т. В. Поспелова // Молодь в умовах нової соціальної перспективи : матеріали XI міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 25–26 берез. 2009 р.) : у 2 ч. / за заг. ред. О. М. Дідкової-Фаворської ; Житомирський економіко-гуманітарний інститут університету “Україна”. – Житомир: Ун-т “Україна”, 2009. – Ч. 1. – С. 120–122.

32. Поспелова Т. В. Теоретичні аспекти державного управління розвитком людського потенціалу / Т. В. Поспелова // Соціально-гуманітарні проблеми менеджменту : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 23 жовт. 2009 р.) / відп. за вип. О. К. Любчук ; ДонДУУ. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2009. – С. 157–159.

33. Поспелова Т. В. Державна політика щодо управління людським потенціалом / Т. В. Поспелова // Демократичне врядування: наука, освіта,

практика : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 29 трав. 2009 р.) : у 4 т. / за заг. ред. В. П. Приходька, С. В. Загороднюка ; НАДУ. – К. : ТОВ “Салютіс”, 2009. – Т. 2. – С. 258–261.

34. Поспелова Т. В. Адекватна оцінка людського потенціалу як головна умова виваженої державної політики / Т. В. Поспелова // Україна в умовах глобальної конкуренції: стратегія випереджаючого розвитку : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Донецьк, 22–24 квіт. 2010 р.) / за заг. ред. О. В. Кендюхова ; ВСВЕ. – Донецьк : ДРУК-ІНФО, 2010. – С. 344–347.

35. Поспелова Т. В. Дистанційна (електронна) освіта як необхідна умова людського розвитку в Україні політики / Т. В. Поспелова // Технології дистанційної (електронної) освіти в сучасній державній кадровій політиці : матеріали першої наук.-практ. конф.-виставки за міжнар. участю (Київ, 26 трав. 2011 р.) / за заг. ред. М. М. Білинської, В. А. Гошовської, А. І. Семенченка, А. В. Журавльова ; НАДУ. – К., 2011. – С. 195–197.

36. Поспелова Т. В. Пріоритетні напрями державної політики щодо розвитку людського потенціалу в Україні / Т. В. Поспелова // Інновації в державному управлінні: системна інтеграція освіти, науки, практики : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 27 трав. 2011 р.) : у 2 т. / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, С. В. Загороднюка ; НАДУ. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 1. – С. 278–280.

37. Поспелова Т. В. Використання кластерного аналізу для розробки державних регіональних програм людського розвитку / Т. В. Поспелова // Упровадження інноваційних підходів і технологій менеджменту до практики публічного управління : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Дніпропетровськ, 27–28 жовт. 2011 р.) / за заг. ред. Ю. П. Шарова ; ДРІДУ НАДУ. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2011. – С. 119–123.

38. Поспелова Т. В. Сутність корупції як соціального явища, її взаємозв'язок з людським розвитком / Т. В. Поспелова, В. П. Заблоцький // Проблеми ефективної реалізації антикорупційної політики в органах виконавчої влади та в органах місцевого самоврядування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 19–20 груд. 2011 р.) : у 2 т. Т. II “Формування державної комунікативної політики як засіб протидії корупції” / відп. за вип. В. Л. Пілюшенко ; ДонДУУ. – Донецьк : ВІК ; ДонДУУ, 2011. – С. 22–32.

39. Поспелова Т. В. Показники ефективності сформованості управлінської компетентності керівника ДНЗ / Т. В. Поспелова // Формування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності : матеріали III наук.-практ. інтернет-конф. (Донецьк, 26–30 берез. 2012 р.) / відп. за вип. О. А. Фоміна ; ІПО ІПП УМО. – Донецьк : Цифрова типографія, 2012. – С. 49–54.

40. Поспелова Т. В. Формування комунікаційного механізму взаємодії органів державної влади і громадськості з метою вирішення проблем людського розвитку / Т. В. Поспелова // Регіональний розвиток – основа розбудови української держави : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 20-річчю ДонДУУ (Донецьк, 4–5 квіт. 2012 р.) / відп. за вип. В. Л. Пілюшенко ; ДонДУУ. – Донецьк : Цифрова типографія, 2012. – С. 256–265.

АНОТАЦІЯ

Поспелова Т. В. Державне управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. – Національна академія державного управління при Президентові України, Київ, 2013.

У дисертації наведено теоретичне обґрунтування концепції комплексного механізму державного управління людським розвитком, визначено шляхи забезпечення органами влади конструктивного регулюючого впливу на процеси формування ціннісно-мотиваційного підґрунтя людського розвитку в умовах трансформації українського суспільства. Узагальнено теоретичні засади сутності державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства; визначено вихідні методологічні передумови формування концепції комплексного механізму державного управління людським розвитком в умовах трансформації українського суспільства; досліджено значення людського розвитку, підходи до його оцінки в забезпеченні сталого розвитку суспільства; встановлено методологічний підхід до визначення змісту трансформаційних процесів українського суспільства та врахування їх особливостей у державному управлінні людським розвитком; розглянуто необхідність удосконалення нормативно-правового забезпечення людського розвитку в Україні; оцінено сучасний стан людського розвитку в Україні, його регіональні особливості; обґрунтовано концептуальні засади комплексного механізму державного управління людським розвитком; розглянуто можливість використання державної ідеології для формування ціннісно-мотиваційного підґрунтя людського розвитку; удосконалено практичні підходи до використання комунікативного механізму взаємодії органів державної влади і громадськості для вирішення проблем людського розвитку; здійснено вдосконалення методичних підходів до формування програмно-цільового механізму державного управління людським розвитком.

Ключові слова: державне управління, людський розвиток, людський потенціал, трансформація українського суспільства, механізми державного управління, ідеологія людського розвитку.

АННОТАЦИЯ

Поспелова Т. В. Государственное управление человеческим развитием в условиях трансформации украинского общества. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора наук государственного управления по специальности 25.00.02 – механизмы

государственного управления. – Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, Киев, 2013.

В диссертации представлено теоретико-методологическое обоснование концепции комплексного механизма государственного управления человеческим развитием, который объединяет создание условий для человеческого развития и обеспечивает конструктивное регулирующее воздействие органов государственной власти на процессы формирования ценностно-мотивационных основ человеческого развития в условиях трансформации украинского общества.

Обосновано, что первопричиной трансформационных процессов в обществе является человеческое развитие, которое отражается, прежде всего, в изменении доминирующих ценностей, поэтому, кроме традиционных показателей: расширения возможностей человеческого выбора; достигнутого уровня благосостояния, необходимо учитывать доминирующие в обществе ценностно-мотивационные установки.

Ключевыми элементами государственного управления человеческим развитием являются: человеческий потенциал, самоактуализация личности, социальный характер, государственная политика. Под государственным управлением подразумевается властный механизм внедрения целенаправленного воздействия на формирование условий, предпосылок, оснований для развития человеческого потенциала и его реализации путем самоактуализации личности. Государственная политика человеческого развития – это комплекс действий системы органов государственной власти (или воздержания от них) для формирования плодотворного типа социального характера как доминирующего в украинском обществе и условий для развития человеческого потенциала, его реализации путем самоактуализации личности.

Предложен новый методологический подход, объединяющий достижения институциональной теории, системно-синергетического подхода, который базируется на анализе институциональной системы человеческого развития как открытой, нелинейной и самоорганизованной, состоящей из трех элементов: формальных правил; неформальных правил; самоорганизационных аттрактивных структур. Это дало возможность проследить, как изменяется соотношение между организацией и самоорганизацией в социальном пространстве, благодаря чему методология научного познания человеческого развития объединена с методологией практического управления им со стороны государства и социальных институтов.

В диссертации определены особенности трансформационных процессов украинского общества, их влияние на государственное управление человеческим развитием; рассмотрена необходимость совершенствования нормативно-правового обеспечения человеческого развития в Украине; проанализированы предпосылки и современное состояние государственного управления человеческим развитием в Украине, его региональные особенности.

Выделение таких приоритетных направлений воздействия при совершенствовании государственного управления человеческим развитием, как: институциональная среда, социально-групповая структура общества, человеческий потенциал, позволило разработать комплексный механизм государственного управления человеческим развитием, который в условиях трансформации украинского общества состоит из: социально-психологического, организационно-правового, программно-целевого, финансово-экономического и коммуникационного механизмов.

Идеологическая функция определена как одна из ключевых при реформировании государственного управления человеческим развитием в условиях трансформации украинского общества, поскольку влияет на структуру предпочтений и ценностей и, соответственно, на ценностно-мотивационные основы человеческого развития, неформальные правила и самоорганизационные аттрактивные структуры общества. Определены предмет, объект, функции, задачи, роль государственной идеологии человеческого развития. Систематизированы и охарактеризованы ее средства. Смоделирован процесс формирования государственной идеологии человеческого развития, результатом которого должно быть формирование плодотворного типа социального характера. Определено содержание государственной политики на каждом этапе процесса формирования государственной идеологии человеческого развития. Усовершенствованы практические подходы к использованию коммуникационного механизма взаимодействия органов государственной власти и общественности для решения проблем человеческого развития. Пересмотрены методические подходы к формированию программно-целевого механизма государственного управления человеческим развитием.

Ключевые слова: государственное управление, человеческое развитие, человеческий потенциал, трансформация украинского общества, механизмы государственного управления, идеология человеческого развития.

ANNOTATION

Pospelova T. V. Public administration of human development in the transformation of Ukrainian society. – Manuscript.

Thesis for obtaining the doctor of sciences degree in public administration; specialty 25.00.02 – mechanisms of public administration. – The National Academy of Public Administration, the President of Ukraine, Kyiv, 2013.

The thesis is devoted to the theoretical grounding of the concept of the integrated mechanism of public administration of human development, determining the ways of provision of the constructive regulatory influence on the process of formation of the value-motivational basis of human development by governmental authorities under conditions of transformation of Ukrainian society.

In the thesis the significance of human development, the ways of its assessment for sustainable development are investigated; theoretical foundations of

public administration essence of human development under conditions of transformation of Ukrainian society are generalized; initial methodological preconditions for the formation of the concept of integrated public administration of human development in the transformation of Ukrainian society are defined; peculiarities of the transformation processes of Ukrainian society and their influence on the public administration of human development are described; the necessity to improve the regulatory and legal framework of human development in Ukraine is examined; the current state of human development in Ukraine and its regional characteristics are assessed; conceptual framework of the integrated public administration of human development is grounded; possibility of state ideology usage to create value-motivational basis of human development is considered; practical approaches to using communication mechanism of cooperation between government authorities and public to solve the problems of human development are improved; methodological approaches to the formation of program-targeted mechanism of public administration of human development are improved.

Key words: public administration, human development, human potential, transformation of Ukrainian society, mechanisms of public administration, ideology of human development.

Підп. до друку 18.05.2013.
Формат 60 x 84/16. Обл.-вид. арк. 2,6.
Ум.-друк. арк. 2,0.
Тираж 100 пр.

Свідоцтво серії ДК № 1561 від 06.11.2003.

Віддруковано з оригінал-макета в управлінні з видавничої діяльності
Національної академії державного управління
при Президентові України
03057, Київ-57, вул. Ежена Потьє, 20, тел. 456-67-93.